

मैत्रावरुणिर्वसिष्ठः। अग्निः। विराट्, १९-२५ त्रिष्टुप्।

अग्निं नरो दीधितिभिररण्योर्हस्तच्युती जनयन्त प्रशस्तम्। दूरेदृशं गृहपतिमथर्युम् ॥ ७.००१.०१

अग्निर्वेदिस्थः पावक आधिभौतिके। आध्यात्मिके तु सर्वभूतहितरत्युद्भूतक्रतुः। अथर्यु- आगम्यम्।

गृहपतिम्- कुटुम्बपालकम्। दूरेदृशम्- दूरेपि दृश्यमानम्। प्रशस्तम्- कीर्तिमन्तम्। अरण्यो-

अरण्योर्निहितम्। अग्निम्- पावकम्। हस्तच्युती- हस्तगत्या। नरः- यजमानाः। जनयन्त-

ससृजुः। अग्निम्- सत्क्रतुम्। दीधितिभिः- चित्तधारणाभिः। जनयन्त- ससृजुः ॥१॥

तमग्निमस्ते वसवो न्यृण्वन्सुप्रतिचक्षमवसे कुतश्चित्। दक्षाय्यो यो दम् आस नित्यः ॥ ७.००१.०२

यः। दक्षाय्यः- समर्थः। नित्यः- सनातनः। दमे- गृहे। आस- भवति। सुप्रतिचक्षम्- सुदर्शनम्।

तम्। अग्निम्। वसवः- चित्तवृत्तिस्तम्भपरा उपासकाः। वसु स्तम्भे। कुतश्चिद्भयात्। अवसे-

रक्षायै। अस्ते- गृहे। न्यृण्वन्- न्यदधुः ॥२॥

प्रेद्धो अग्ने दीदिहि पुरो नोऽजस्रया सूर्या यविष्ठ। त्वां शश्वन्त उप यन्ति वाजाः ॥ ७.००१.०३

यविष्ठ- युवतम्। प्र- प्रकर्षेण। इद्धः- उद्दीपितः। नः- अस्माकम्। पुरः- पुरतः प्रत्यक्षतः।

अजस्रया- नित्यया। सूर्या- ज्वालाया। दीदिहि- दीप्तो भव। त्वाम्। शश्वन्तः- बहूनि। वाजाः-

हव्यानि। उपयन्ति- उपगच्छन्ति ॥३॥

प्र ते अग्नयोऽग्निभ्यो वरं निः सुवीरासः शोशुचन्त द्युमन्तः। यत्रा नरः समासते सुजाताः ॥ ७.००१.०४

यत्र- येषु। नरः- मनुष्याः। सुजाताः- सुष्ठु जाताः। समासते- उपासते। ते। अग्नयः- सत्क्रतवः

पावकाः। अग्निभ्यः- साधारणक्रतुभ्यः। वरम्- श्रेष्ठतराः। सुवीरासः- शोभनवीर्यसम्पन्नाः।

द्युमन्तः- दीप्तिमन्तः। प्र- प्रकर्षेण। निः- नितराम्। शोशुचन्त- प्रकाशन्ते ॥४॥

दा नो अग्ने धिया रयिं सुवीरं स्वपत्यं सहस्य प्रशस्तम्। न यं यावा तरति यातुमावान् ॥ ७.००१.०५

सहस्य- सहनशील । अग्ने- पावक सत्क्रतो । यम्- यत् । यावा- अभिगन्ता । यातुमावान्-
हिंसकः । न । तरति- हिंसति । जयति । तत् । सुवीरम्- शोभनवीर्यसम्पन्नम् । स्वपत्यम्-
शोभनसन्ततिसम्पन्नम् । प्रशस्तम्- कीर्तियुक्तम् । रयिम्- दानयोग्यधनम् । नः- अस्मभ्यम् ।
धिया- बुद्ध्या । दाः- यच्छ ॥५॥

उप यमेति युवतिः सुदक्षं दोषा वस्तोर्हविष्मती घृताची । उप स्वैनमरमतिर्वसूयुः ॥ ७.००१.०६
सुदक्षम्- समर्थम् । यम् । एनम्- इमम् । हविष्मती- चरुपुरोडाशध्यानभावनादिहव्ययुक्ता ।
घृताची- दीप्तिमती । स्वा- स्वकीया । अरमतिः- रागातीता । वसूयुः- चित्तवृत्तिस्तम्भकामा । वसु
स्तम्भे । युवतिः- योषित् । काचिदृषिका वा उषा वा । उप एति- उपगच्छति ॥६॥

विश्वा अग्नेऽप दुहारातीर्येभिस्तपोभिरदहो जरूथम् । प्र निस्वरं चातयस्वामीवाम् ॥ ७.००१.०७
अग्ने । येभिः- यैः । तपोभिः- तापकैः । जरूथम्- परुषशब्दकारिणम् । अदहः- भस्माकरोः । तैः ।
विश्वाः- सर्वान् । अरातीः- लोभिनः शत्रून् । दह- भस्म कुरु । अमीवाम्- रोगम् । निस्वरम्-
उपतापरहितं कृत्वा । प्र- प्रकर्षेण । चातयस्व- नाशय ॥७॥

आ यस्तै अग्न इधते अनीकं वसिष्ठ शुक्र दीदिवः पावक । उतो न एभिः स्तवथैरिह स्याः ॥ ७.००१.०८
वसिष्ठ- शरण्य । शुक्र- शुभ्र । दीदिवः- द्युतिमन् । पावक- शोधक । अग्ने । यः । ते- तव ।
अनीकम्- तेजः । आ- आभिमुख्येन । इधते- समेधयति । तस्य । नः- मम । एभिः- एतैः ।
स्तवथैः- स्तोत्रैः । इह- अत्र । स्याः- भव ॥८॥

वि ये तै अग्ने भेजिरे अनीकं मर्ता नरः पित्र्यासः पुरुत्रा । उतो न एभिः सुमना इह स्याः ॥ ७.००१.०९
अग्ने । ये । ते- तव । अनीकम्- तेजः । पित्र्यासः- पित्र्यं मार्गमनुगताः । पुरुत्रा- बहुषु देशेषु ।
मर्ता नरः- मनुष्याः । भेजिरे- सेवन्ते । एभिः- तैः । नः- अस्माकम् । सुमनाः- शोभनचित्तः ।
इह- अत्र । स्याः- भव ॥९॥

इमे नरौ वृत्रहत्येषु शूरा विश्वा अदेवीरभि सन्तु मायाः। ये मे धियं पनयन्त प्रशस्ताम्॥ ७.००१.१०

ये । मे- मम । प्रशस्तां धियम् । पनयन्त- स्तुवन्ति । त इमे । नरः- मनुष्याः । शूराः- समर्थाः ।

वृत्रहत्येषु- आवरणनाशनेषु । विश्वाः- सर्वाणि । अदेवीः- तमांसि । मायाः- मिथ्याप्रवृत्तानि । अभि

सन्तु- अभिभवन्तु ॥१०॥

मा शूने अग्ने नि षदाम नृणां माशेषसोऽवीरता परि त्वा। प्रजावतीषु दुर्यासु दुर्य॥ ७.००१.११

अग्ने । नृणाम्- मनुष्यानाम् । शूने- शून्ये गृहे । मा । निषदाम- निवसाम । त्वा- त्वाम् । परि-

परिचरन्तो वयम् । अवीरता- अवीर्यतया । अशेषसः- अपुत्राः । मा भवेम । दुर्य- गृहहित ।

कुटुम्बहित । प्रजावतीषु- धर्मप्रजायुक्तेषु । दुर्यासु- गृहेषु निवसाम ॥११॥

यमश्वी नित्यमुपयाति यज्ञं प्रजावन्तं स्वपत्यं क्षयं नः।

स्वजन्मना शेषसा वावृधानम्॥ ७.००१.१२

यम् । यज्ञम्- दानं पूजां सङ्गतिकरणम् । अश्वी- प्राणतुरगवानग्निः । नित्यम्- प्रतिदिनम् । प्रजावन्तं

स्वपत्यम्- धर्मसन्ततियुक्तम् । नः- अस्माकम् । क्षयम्- गृहम् । उपयाति- उपगच्छति ।

स्वजन्मना- प्रकृत्या । शेषसा- धर्मसन्तत्या । वावृधानम्- वर्धमानम् । तं यज्ञं आश्रयामः ॥१२॥

पाहि नौ अग्ने रक्षसो अजुष्टात्पाहि धूर्तेरररुषो अघायोः।

त्वा युजा पृतनार्यूरभि घ्याम्॥ ७.००१.१३

अग्ने । अजुष्टात्- अप्रीतिकरात् । रक्षसः । नः- अस्मान् । पाहि- रक्ष । धूर्तेः- हिंसकात् । अररुषः-

अदातुः । अघायोः- पापिनः । पाहि- रक्ष । त्वा युजा- त्वद्योगेन । पृतनार्यून्- शत्रून् । अभि स्याम्-

अभिभवेयम् ॥१३॥

सेदग्निरग्नीरत्यस्त्वन्यान्यत्र वाजी तनयो वीळुपाणिः।

सहस्रपाथा अक्षरा समेति॥ ७.००१.१४

यत्र- यस्मिन् । वाजी- हव्यवान् । वीळुपाणिः- दृढबाहुः । सहस्रपाथाः- अनन्तस्थानः । तनयः- सत्पुत्रः । अक्षरा- क्षररहितया श्रुतिवाचा । समेति- सङ्गच्छते । सः । अग्निः- सत्क्रतुः । अन्यान्- इतरान् सत्प्रजाभिरनुपासितान् क्रतून् । अग्नीन् । अति अस्तु- अत्येति ॥१४॥

सेदग्निर्यो वनुष्यतो निपाति समेद्वारमंहस उरुष्यात् ।

सुजातासः परि चरन्ति वीराः ॥ ७.००१.१५

यः । समेद्वारम्- उद्दीपकम् । वनुष्यतः- हिंसकात् । निपाति- पालयति । उरुष्यात्- महतः । अंहसः- अघात् । निपाति । यम् । सुजातासः- सुजन्मानः । वीराः । परि चरन्ति- सेवन्ते । सः । इत्- एव । अग्निः ॥१५॥

अयं सो अग्निराहुतः पुरुत्रा यमीशानः समिदिन्धे हविष्मान् ।

परि यमेत्यध्वरेषु होता ॥ ७.००१.१६

अध्वरेषु- ध्वरविरोधिकर्मसु सर्वभूतहितेषु कर्मसु । होता- देवानामाह्वाता । यम् । परि- पर्युपास्ते । यम् । ईशानः- वशी । हविष्मान्- चरुपुरोडाशध्यानभावनादिहव्ययुक्तः । समिदिन्धे- सम्यगुद्दीपयति । सोयम् । अग्निः । पुरुत्रा- बहुषु देशेषु । आहुतः- हव्यसमर्पणैः पूजितः ॥१६॥

त्वे अग्न आहवनानि भूरीशानास आ जुहुयाम नित्या ।

उभा कृण्वन्तो वहतू मियेधे ॥ ७.००१.१७

मियेधे- उपासने । उभा कृण्वन्तः- ऐहिकामुष्मिकप्रापकं कर्म कुर्वन्तः । ईशानासः- वशिनो वयम् । अग्ने । त्वे- त्वयि । भूरि- बहूनि । आहवनानि- हव्यानि । नित्या- नित्यानि । आ जुहुयाम- समर्पयाम ॥१७॥

इमो अग्ने वीततमानि हव्याजस्रो वक्षि देवतातिमच्छ ।

प्रति न ई सुरभीणि व्यन्तु ॥ ७.००१.१८

अग्ने । इमा- इमानि । वीततमानि- अतिशयानुभूतिकारीणि । हव्या-
चरुपुरोडाशध्यानभावनादिहव्यानि । अजस्रः- सन्ततगः सन् । देवतातिम्- देवान् । अच्छ-
अभिलक्ष्य । वक्षि- आवह । नः- अस्माकम् । ईम्- इमानि । सुरभीणि- शोभनानि । देवाः । प्रति
व्यन्तु- प्रत्येकं कामयन्ताम् ॥१८॥

मा नो अग्नेऽवीरते परा दा दुर्वाससेऽमतये मा नो अस्यै ।

मा नः क्षुधे मा रक्षसं ऋतावो मा नो दमे मा वन आ जुह्वर्थाः ॥ ७.००१.१९

अग्ने । नः- अस्मान् । अवीरते- अवीर्याय । मा । परा दाः- यच्छ । दुर्वाससे- दुःशरणाय । अस्यै-
अस्मै । अमतये- अज्ञानाय । नः- अस्मान् । मा परा दाः । ऋतावः- हे प्रकृतिनियतिभूतसत्ययुक्त ।
क्षुधे । रक्षसे । मा नः परा दाः । दमे- गृहे वा । वने- अरण्ये वा । नः- अस्मान् । मा आ जुह्वर्थाः-
मा कौटिल्यं गमयः । हुच्छा कौटिल्ये ॥१९॥

नू मे ब्रह्माण्यग्न उच्छशाधि त्वं देव मघवद्भ्यः सुषूदः ।

रातौ स्यामोभयास आ ते यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७.००१.२०

नु- क्षिप्रम् । मे- मम । ब्रह्माणि- उपासनानि । अग्ने । उच्छशाधि- शोधय । त्वम् । देव-
द्योतनशील । मघवद्भ्यः- हव्यवद्भ्यः । सुषूदः- प्रेरय । रातौ- दाने । स्याम- भवेम । उभयासः-
ऐहिकामुष्मिकक्षेमवन्तः । ते- त्वदीयाः स्याम । यूयम् । स्वस्तिभिः- मङ्गलैः । नः- अस्मान् ।
सदा- सततम् । पात- रक्षत ॥२०॥

त्वमग्ने सुहवो रण्वसंहक्सुदीती सूनो सहसो दिदीहि ।

मा त्वे सचा तनये नित्य आ धृञ्चा वीरो अस्मन्नर्यो वि दासीत् ॥ ७.००१.२१

सहसः सूनो- शक्तिज । अग्ने । त्वम् । सुहवः- शोभनाह्वानः । रण्वसंहक्- रमणीयसन्दर्शनः ।
सुदीती- शोभनदीप्तिः । दीदिहि- उदीप्यस्व । त्वे- त्वम् । सचा- सहायभूतः । नित्ये- औरसे ।

तनये- पुत्रे । मा । आ धक्- अभिधाक्षीः । अस्मत्- अस्माकम् । नर्यः- नरहितः । वीरः । मा । वि
दासीत्- उपक्षीयेत ॥२१॥

मा नो अग्ने दुर्भृतये सचैषु देवेद्वेष्वाग्निषु प्र वौचः ।

मा ते अस्मान्दुर्मृतयो भृमाच्चिदेवस्य सूनो सहसो नशन्त ॥ ७.००१.२२

अग्ने- पावक सत्क्रतो । एषु- एतेषु । देवेद्वेषु- देवेभ्य उदीपितेषु । अग्निषु- स्वप्रणालीभूताग्निषु
क्रतुषु । नः- अस्मान् । दुर्भृतये- दुःखभरणाय । मा । प्रवोचः- ब्रूहि । सहसः सूनो- शक्तिज । देवस्य
ते- त्वदीयान् । अस्मान्- नः । भृमात्- भ्रमात् । चित्- अपि । दुर्मृतयः- दुर्मननानि । दुष्टा वा ।
मा । नशन्त- व्याप्नुवन्तु ॥२२॥

स मर्तो अग्ने स्वनीक रेवानमर्त्ये य आजुहोति हव्यम् ।

स देवता वसुवर्नि दधाति यं सूरिरर्थी पृच्छमान एति ॥ ७.००१.२३

अग्ने । स्वनीक- शोभनज्वाल । यः । अमर्त्ये- देवे । हव्यम्- हविः । आजुहोति- समर्पयति । सः ।
मर्तः- मनुष्यः । रेवान्- दानयोग्यधनयुक्तो भवति । यम् । सूरिः- विद्वान् । अर्थी- पुरुषार्थकामः ।
पृच्छमानः- पृच्छन् जिज्ञासुः । एति- अभिसरति । सः । देवता- देवोऽग्निः । वसुवर्निम्-
हव्यसम्भक्तारं यजमानम् । दधाति- धारयति ॥२३॥

महो नो अग्ने सुवितस्य विद्वान्रयिं सूरिभ्य आ वह्ना बृहन्तम् ।

येन वयं सहसावन्मदेमाविक्षितास आयुषा सुवीराः ॥ ७.००१.२४

अग्ने । महः- महतः । सुवितस्य- सुखस्य । विद्वान्- ज्ञानी सन् । सहसावन्- शक्तिमन् । येन- यया
सम्पदा । वयम् । अविक्षितासः- अक्षीणाः । आयुषा । सुवीराः- शोभनवीर्यसम्पन्नाः । मदेम-
हृष्येम । ताम् । बृहन्तम्- महतीम् । रयिम्- दानयोग्यसम्पदम् । सूरिभ्यः- उपासकेभ्यः । नः-
अस्मभ्यम् । आ वह्ना ॥२४॥

नू मे ब्रह्माण्यग्न उच्छशाधि त्वं देव मघवन्नः सुषूदः ।

रा॒तौ स्या॑मो॒भया॑स॒ आ ते॑ यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ ७.००१.२५

पूर्व॑ व्याख्यातम् (७.१.२०) ॥२५॥

Dr. Rangraji